

Erasmus School of
Social and
Behavioural Sciences

Samenwerken voor ontwikkeling

Prof.dr. Geske Dijkstra

Erasmus University Rotterdam
Making Minds Matter

**Samenwerken
voor ontwikkeling**

Colofon

Samenwerken voor ontwikkeling

Geske Dijkstra

Uitgave

Erasmus School of Social and Behavioural Sciences (ESSB)

Departement Bestuurskunde en Sociologie

Erasmus Universiteit Rotterdam, maart 2023

Vormgeving

PanArt communicatie en mediadesign

Druk

OBT

ISBN

978-90-75289-74-9

© A.G. Dijkstra, 2023

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Samenwerken voor ontwikkeling

Prof.dr. Geske Dijkstra

Afscheidsrede

In verkorte vorm uitgesproken bij het afscheid als hoogleraar Governance and Global Development bij de Erasmus School of Social and Behavioural Sciences van de Erasmus Universiteit Rotterdam op 29 maart 2023.

*Geachte rector magnificus,
geachte aanwezigen en geachte toehoorders via de livestream,*

De wereldwijde inkomensongelijkheid is enorm. Het gemiddelde inkomen van de top 10% landen is bijna 40 keer zo groot als dat van de armste 50% landen. Als je wieg toevallig in De Democratische Republiek Congo of in Haiti stond, zijn je kansen op een gezond en prettig leven een stuk kleiner dan voor de meesten van ons. Inkomensongelijkheid kan gezien worden als een vorm van marktfalen: wanneer de vrije markt zijn gang gaat, neemt inkomensongelijkheid toe. En als de markt faalt, is er een reden voor de overheid om in te grijpen. Op wereldschaal is dit marktfalen een reden om samen te werken aan ontwikkeling.

Binnen deze mooie universiteit, en in het bijzonder binnen de Faculteit Economie, kwam er onder leiding van Nobelprijswinnaar Jan Tinbergen een grote afdeling "ontwikkelingsprogrammering" tot stand, die onderzoek deed naar hoe de inkomensongelijkheid tussen arme en rijke landen kon worden verminderd. Echter toen ik in 2000 aan deze universiteit kwam werken, bij destijds de Faculteit Sociale Wetenschappen (nu ESSB), was daar vrijwel niets meer van over. Gelukkig hebben we nog wel een Tinbergen gebouw en is één van de lijfspreuken van Jan Tinbergen nog wel prominent aanwezig op de campus.

Nederland heeft een lange traditie van samenwerken voor ontwikkeling, oftewel ontwikkelingssamenwerking. Binnen de VN is in de jaren '60 van de vorige eeuw afgesproken dat de rijke landen 0,7% van hun bruto nationaal inkomen (BNI) zouden besteden aan het bevorderen van de ontwikkeling van de armste landen. Gemiddeld zijn de rijke landen nooit verder gekomen dan rond de 0,3%, maar Nederland behoorde decennialang tot het kleine groepje landen dat aan deze norm voldeed en zelfs vaak 0,8% van het BNI gaf.

Maar het Nederlandse ontwikkelingssamenwerkingsbeleid is ingrijpend veranderd in het afgelopen decennium. De budgetten zijn verlaagd, en het Nederlands eigenbelang, dat altijd in méér of mindere mate een rol heeft gespeeld, is méér voorop komen te staan. Sinds 2012 hebben we geen minister voor Ontwikkelingssamenwerking (OS), maar een minister voor handel en ontwikkelingssamenwerking. De beleidsnotitie van het huidige kabinet voor dit beleidsterrein is zelfs getiteld, "Doen waar Nederland goed in is". De vraag is of we hiermee nog wel samenwerken voor ontwikkeling.

In deze rede wil ik eerst uitleggen wat ik versta onder ontwikkeling en waarom OS naar mijn mening nog steeds nodig is. Vervolgens laat ik in hele grote trekken zien wat we weten over de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking en vooral over wát voor hulp bewezen het meest effectief is. Ten slotte analyseer ik hoe het Nederlandse ontwikkelingssamenwerkingsbeleid van de laatste tien jaar zich verhoudt tot de idealen van samenwerken voor ontwikkeling. Er valt heel wat te verbeteren.

Ontwikkeling en waarom samenwerken voor ontwikkeling

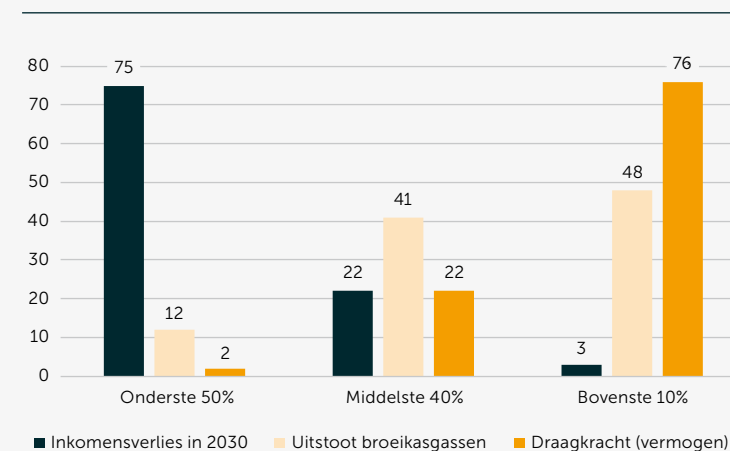
Volgens de VN is ontwikkeling "een multidimensionaal proces gericht op een betere levenskwaliteit voor alle mensen. Economische ontwikkeling, sociale ontwikkeling en bescherming van het milieu zijn onderling verbonden en wederzijds versterkende elementen van duurzame ontwikkeling."¹ We kunnen ons, met auteurs als Kate Raworth (2017) en Jason Hickel (2021), afvragen of economische groei nog steeds nodig en wenselijk is in de rijkste landen van de wereld gezien het grote beslag dat we leggen op natuur en klimaat. Maar het lijkt me evident dat economische groei voor de armere landen een noodzakelijke voorwaarde is voor het bereiken van een minimaal welvaartsniveau voor iedereen in die landen. Daarom gebruik ik de termen economische groei en ontwikkeling wel eens door elkaar. Natuurlijk moet groei wel leiden tot een verbetering van de positie van de armsten in die landen.

¹ Introduction - UN Documentation: Development - Research Guides at United Nations Dag Hammarskjöld Library. Geraadpleegd 28 februari 2023.

Behalve de nog steeds enorme inkomensongelijkheid in de wereld waar ik deze rede mee begon, zijn er naar mijn mening nog méér redenen om met financiële steun, ook wel genoemd ontwikkelingssamenwerking of ontwikkelingshulp, bij te dragen aan ontwikkeling van het mondiale Zuiden. In de eerste plaats wordt steeds duidelijker dat de ongelijke inkomensverdeling tussen het mondiale Noorden en het mondiale Zuiden veel te maken heeft met het koloniale verleden. De slavenhandel en de uitbuiting van de koloniën hebben een niet geringe bijdrage geleverd aan onze rijkdom. Ongelijke economische en machtsrelaties werken nog steeds door.

Ten tweede is onze economische groei, vooral die na de Tweede Wereldoorlog, onlosmakelijk verbonden geweest met een steeds groter gebruik van fossiele brandstoffen. Dit overmatig gebruik heeft klimaatverandering veroorzaakt. En de effecten daarvan in de vorm van lagere productiviteit in de landbouw, waterschaarste, overstromingen, hittegolven, verhoogde zeespiegel etc. komen veel harder aan bij de landen en mensen die daar heel weinig aan hebben bijgedragen. Dit laat figuur 1 goed zien: de bovenste 10% van de

Figuur 1. **Mondiale klimaat ongelijkheid: Verwacht inkomensverlies door klimaatverandering, uitstoot van broeikasgassen en financieringsvermogen, in procent van totaal**

Bron: Chancel, Bothe, and Voituriez 2023.

inkomens in de wereld veroorzaakt 48% van de wereldwijde uitstoot van broeikasgassen en lijdt maar 3% van het verwachte inkomensverlies, terwijl de onderste helft slechts 12% uitstoot maar wel 75% van het inkomensverlies te verduren krijgt. Overigens zitten de meesten van u waarschijnlijk wel bij die 10% topinkomens; deze cijfers betekenen dat zelfs een bescheiden procentuele vermindering van onze uitstoot (minder vliegen bij voorbeeld, of minder vlees eten) een groot effect heeft op de totale uitstoot. Maar de figuur laat ook zien dat die onderste 50% van de wereld inkomensverdeling veel minder vermogen heeft om de inkomensschade op te vangen: slechts 2% van het totaal. Dit maakt veel grotere overdrachten voor klimaatadaptatie van de rijkere landen naar ontwikkelingslanden noodzakelijk.

Ten derde hebben de effecten van de corona pandemie en de oorlog in Oekraïne de positie van de armste landen en de mensen die daar wonen verder verzwakt. Bovenop lagere inkomens en grotere overheidsschulden door de pandemie kwamen nog eens hogere voedsel – en energieprijzen. Volgens de Verenigde Naties heeft 60% van de armste landen al een schuldprobleem, en leven tenminste 1,2 miljard mensen in landen die door zowel door financiële, energie als voedselcrisis worden getroffen (UN Global Crisis Response Group on Food, Energy and Finance 2022).

Op naar effectief samenwerken voor ontwikkeling

Ik heb het in deze rede vooral over die hulpstromen die van overheden in de rijke landen naar ontvangende landen gaan. De effectiviteit van hulp varieert per ontvangend land, per sector, en per periode. Gemiddeld genomen heeft hulp wel enigszins bijgedragen aan economische groei (Sumner en Glennie 2015), vooral op de wat langere termijn (Arndt et al. 2015). En ontwikkelingssamenwerking heeft zeker ook bijgedragen aan sociaal welzijn (Van Lieshout et al. 2010: 104). De toegang tot onderwijs, gezondheidszorg en ook drinkwater en sanitaire voorzieningen zijn verbeterd in de ontwikkelingslanden. Hoewel de kindersterfte in Afrika ten zuiden van de Sahara nog steeds hoog is, is die wel gedaald van 230 in 1970 naar 73 in 2021 per 1000 levend geboren baby's.² Ook de levensverwachting is behoorlijk gestegen. In het algemeen wijzen evaluaties uit dat ontwikkelingssamenwerking voor het verbeteren van basisvoorzieningen in de publieke sector een grote kans van slagen heeft (Riddell 2009: 58). Hulp werkt ook beter in omgevingen met een grotere stabiliteit, waar de overheid beter georganiseerd is en mensen al méér opleiding hebben. Maar juist zogenaamde fragiele staten hebben hulp veel harder nodig.

² Het eerste cijfer komt uit Van Lieshout et al. (2010: 88) en het 2e uit World Development Indicators database, geraadpleegd 2 maart 2023.

We weten ook veel over *hoe* ontwikkelingshulp het beste kan worden gegeven. Rond 2000 was er internationale consensus dat er niet alléén méér hulp nodig was, in het bijzonder voor het halen van de toen net gedefinieerde Millennium Ontwikkelingsdoelen, maar dat dat ook betere hulp zou moeten zijn. Er was veel kritiek op de aanbodzijde van hulp, de gevende kant dus. Enerzijds was die erg gefragmenteerd. Alle donoren hadden hun eigen projecten met eigen uitvoeringsorganisaties en verantwoordingssystemen, en wilden daarover allemaal aparte en tijdrovende onderhandelingen met de ontvangende overheid. Dit leidde tot minder effectiviteit door gebrek aan coördinatie en afstemming (denk aan overlap van activiteiten, wel scholen maar geen voldoende onderwijzers, of wel waterleiding maar geen goede beheersstructuur waardoor er geen onderhoud was), en tot hoge transactiekosten voor de donor maar vooral ook voor de ontvanger. Tegelijk zorgde dit systeem ervoor dat de lokale overheidsystemen voor planning, begroting, uitvoering en monitoring niet gebruikt werden, en die werden daardoor ondermijnd en verzwakt (Acharya et al. 2006; Knack en Rahman 2007).

Aan de andere kant gaven veel donoren in de jaren '80 en '90 macro-economische steun, toen betalingsbalanshulp genoemd, maar die was gekoppeld aan voorwaarden voor macro-economisch beleid die het IMF vaststelde. Er was veel kritiek op die voorwaarden van de zogenaamde "structurele aanpassingsprogramma's" van het IMF. Niet alleen bleken ze vaak niet effectief voor economische groei (Barro en Lee 2005; Przeworski en Vreeland 2000) en leidden de overheidsbezuinigingen tot sociale achteruitgang (Cornia et al. 1987), maar het bleek ook dat hulp-afhankelijke landen die voorwaarden niet echt, of pas veel later, uitvoerden (Killick et al. 1998; Dijkstra 2002). De politiek-economische situatie in een land bepaalde of beleidsvoorwaarden werden uitgevoerd. De conclusie die hieruit werd getrokken was dat beleids-hervormingen alleen zouden worden uitgevoerd als de lokale overheid er zelf achter zou staan, in de Engelse literatuur "ownership" genoemd.

Deze ideeën werden in internationale conferenties, vaak georganiseerd door de OESO, de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling besproken. Dit culmineerde in de Verklaring van Parijs van 2005 (High Level Forum 2005). Méér dan 100 donoren en ontvangende landen kwamen overeen dat de volgende vijf principes leidend zouden worden bij het geven van hulp:

1. Eigenaarschap (ownership): partnerlanden voeren effectieve regie over hun ontwikkelingsbeleid en coördineren ontwikkelingsactiviteiten
2. Aanpassing (alignment): donoren baseren hun hulp op de nationale ontwikkelingsstrategieën van de partnerlanden en gebruiken systemen en procedures van de partnerlanden

3. Harmonisatie: de activiteiten van donoren zijn beter op elkaar afgestemd, méér transparant en (daardoor) gezamenlijk méér effectief
4. Sturen op resultaten: management en besluitvorming over hulp zijn gericht op resultaten
5. Wederzijdse verantwoording: donoren en partnerlanden zijn verantwoordelijk voor ontwikkelingsresultaten.

Gezamenlijk behelzen deze principes samenwerken voor ontwikkeling; zowel samenwerken met het ontvangende land, op gelijkwaardige basis, als samenwerken tussen donoren onderling. Dat ontwikkelingslanden de regie over hun eigen ontwikkeling zouden moeten hebben, en dat ontwikkelings-samenwerking dus vraag-gestuurd zou moeten zijn, is een principe dat ook al in de jaren '70 naar voren is gebracht. En het heeft ook een groot raakvlak met de huidige discussies over het "dekoloniseren van ontwikkeling". Bij dat laatste gaat het natuurlijk over veel méér dan gelijkwaardige zeggenschap over de totstandkoming van hulpprojecten en programma's. Het omvat ook niet-racistisch taalgebruik, een gelijke waardering van kennis en ervaring, en diversiteit, inclusie en gelijkwaardigheid (Partos 2022). Dat er op dit gebied ook nog een wereld te winnen is in de Nederlandse OS bleek duidelijk toen een rapport van bureau Omlo aantoonde dat er sprake was van institutioneel racisme bij het ministerie van Buitenlandse Zaken, waar OS onder valt. Het ging daarbij om racistisch taalgebruik maar ook om de behandeling van mensen van kleur binnen het ministerie zelf (Omlo et al. 2022).

Concreet betekenden vooral de eerste drie principes (ontvangende overheid leidend, gebruik van nationale systemen en donorharmonisatie) dat donoren werden aangemoedigd om hulp via de begroting van het ontvangende land te laten lopen, geen eigen uitvoeringseenheden op te zetten, en ook om zoveel mogelijk hulp te "ontbinden", dat wil zeggen om hulp niet te koppelen aan het leveren van eigen goederen of diensten.

De meest vergaande manier om aan deze principes te voldoen was door het geven van begrotingssteun. Daarbij gaan de hulpmiddelen naar de centrale overheid en is die overheid vrij in de besteding ervan. Donoren kunnen dit doen als ze enig vertrouwen hebben in de ontwikkelingsplannen en de uitvoeringscapaciteit van de ontvangende regering. Begrotingssteun is wel altijd gekoppeld aan een beleidsdialog. Donoren krijgen als het ware een stoel aan de onderhandelingstafel en kunnen meepraten over het ontwikkelingsbeleid van het land.

Tussen 2003 en 2008 nam het aandeel algemene begrotingssteun in de totale hulp van alle donoren toe, maar zelfs in piekjaren bleef het steken op iets méér dan 5% van de totale hulp (Dijkstra 2018). Maar voor veel Afrikaanse landen was

begrotingssteun een hele belangrijke inkomstenbron voor de overheid. Tussen 2005 en 2010 vormde begrotingssteun 29% van de hulp aan Ghana, 30% in Zambia en 42% in Tanzania (Dijkstra et al. 2012). Studies en evaluaties laten positieve effecten zien van deze hulpvorm. Het heeft geleid tot verbeterde toegang tot, vooral, onderwijs en gezondheidszorg. Ook heeft het bijgedragen aan betere systemen voor publiek financieel management, en vaak ook tot betere democratische controle op de overheidsuitgaven (Dijkstra 2018). In de loop van de tijd gingen donoren begrotingssteun niet meer gebruiken voor het beïnvloeden van het beleid, maar voor het afdwingen van verbeteringen in goed bestuur en mensenrechten in de ontvangende landen. Dit laatste was veel minder succesvol: zelfs in hulpafhankelijke landen bepaalt de binnenlandse politiek wat er op deze gebieden gebeurt. Dit leidde tot steeds meer sancties in de vorm van tijdelijke stopzettingen van de hulp. Frustraties over het niet bereiken van verbeteringen in democratie en mensenrechten droegen ertoe bij dat de meeste bilaterale donoren zo rond 2010 met begrotingssteun zijn gestopt. De economische crisis van 2008 en het daardoor kritischer kijken naar de uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking speelde ook een rol.

Sinds het begin van dit millennium bleek ook een andere vorm van hulp zeer effectief, en dat is het rechtstreeks geven van geld aan de armsten in een land. In Latijns Amerika gaat het vaak om overdrachten onder voorwaarden: arme gezinnen krijgen geld als ze baby's regelmatig voor controle naar een gezondheidscentrum brengen of als wat grotere kinderen naar school gaan. In andere landen zoals Zuid Afrika, gaat het om een pensioen voor iedereen boven een bepaalde leeftijd. Ik was zelf indertijd nogal sceptisch over deze programma's. Zouden mensen niet gaan stoppen met voedsel verbouwen of werk zoeken als ze zo maar geld van de overheid zouden krijgen? Maar alle evaluaties wijzen uit dat het tegendeel het geval is (Hanlon et al. 2010; Barrientos 2013; AIV 2021). Met een klein steuntje in de rug gaan mensen juist wel werk zoeken, omdat ze nu bij voorbeeld de bus kunnen betalen of omdat grootouders het zich kunnen veroorloven niet meer te werken en op kleine kinderen kunnen passen. Sociale beschermingsprogramma's blijken een positief effect te hebben op voedselzekerheid, toegang tot onderwijs en gezondheidszorg, en op de positie van vrouwen. Ook leiden ze tot meer productieve investeringen. Dit soort programma's worden door overheden opgezet, maar in lage inkomens landen is tijdelijke hulp van rijke landen bij het opzetten ervan zeer welkom (AIV 2021; Barrientos 2013).

De overeenkomst tussen begrotingssteun, dus niet geormerkte hulp aan overheden, en deze overdrachten om de armste bevolking meer bestaanszekerheid te geven is opvallend. Ook al zijn er soms voorwaarden (aan beleid, of aan gedrag), in beide gevallen gaat de hulpgever ervan uit dat de ontvanger

het beste weet hoe de middelen moeten worden besteed. De relatie kan veel gelijkwaardiger zijn. Er zijn ook nauwelijks intermediairs betrokken.

De principes voor effectieve ontwikkelingssamenwerking zijn sinds de Verklaring van Parijs nog eens bevestigd in Accra (2008) en in Busan (2011). Maar in Busan werd duidelijk, ook uit een officiële evaluatie die daar werd gepresenteerd, dat de implementatie van deze “effectiviteitsagenda” veel te wensen overliet (Wood et al. 2011). Ontvangende landen vertoonden soms gebrek aan leiderschap en waren niet altijd bereid tot prioritering; er was natuurlijk geld nodig in alle sectoren. Bij de donoren waren er vaak politieke en bureaucratische belemmeringen. Hoofdsteden in donorlanden bepalen thematische prioriteiten, en vragen multilaterale organisaties, NGO’s (niet gouvernementele organisaties) en andere uitvoerders om activiteiten op deze thema’s te ondernemen. Als gevolg daarvan hebben medewerkers van ambassades in ontvangende landen weinig eigen beslissruimte om aan te sluiten bij prioriteiten van de ontvanger of om beter af te stemmen met andere donoren. Daarbij willen verantwoordelijke ministers graag draagvlak voor hun beleid. In de praktijk komt dit draagvlak neer op steun van mensen die betrokken zijn bij ontwikkelingssamenwerking, en die zijn in dit systeem vaak op één of andere manier ook uitvoerder. Dus ze hebben er belang bij dat de planning vanuit het donorland wordt gedaan, en niet vanuit de ontwikkelingslanden zelf (Van Kesteren 2012).

Na de grote conferentie in Busan waarbij ook niet-OESO donoren, NGO’s en grote private donoren/stichtingen aanwezig waren, verzwakte de effectiviteitsagenda (Brown 2020). Landen als China, India en Brazilië zaten niet te wachten op verplichtende afspraken voor wat zij geen ontwikkelingssamenwerking, maar Zuid-Zuid samenwerking noemen. De principes donor harmonisatie en gebruik van nationale systemen kwamen niet meer in de eindverklaring voor, en er werden geen meetbare doelen meer afgesproken.

Nederlandse ontwikkelingssamenwerking: beleid en geldstromen

Nederland was, in iedere geval officieel, een warm pleitbezorger van de Verklaring van Parijs. Nederland nam actief deel aan gezamenlijke begrotingssteun programma’s in veel ontvangende landen. Maar dit veranderde rond 2010. De toenmalige minister en staatssecretaris voerden aan dat het draagvlak voor OS was verminderd, en gingen over tot bezuinigingen (Rosenthal en Knapen 2010). Een inhoudelijke verandering was dat er minder begrotingssteun zou worden gegeven en dat hulp zich ging richten op vier speerpunten. De keuze van de speerpunten werd niet bepaald door behoeften van ontwikkelingslanden of positief geëvalueerde resultaten in het verleden, maar vooral door bijzondere expertise van Nederland. Die speerpunten zijn veiligheid en

rechtsorde, seksuele en reproductieve gezondheid en rechten, voedselzekerheid en water. Die laatste twee zouden vooral de inbreng van de private sector in Nederland bevorderen.

In de jaren daarna blijven deze speerpunten bestaan, en wordt de prioriteit voor het betrekken van de Nederlandse private sector bij de uitvoering van OS middelen versterkt. In 2012 kondigt het tweede kabinet Rutte verdere bezuinigingen aan op OS, en formuleert het nieuwe doelstellingen (Ministerie van Buitenlandse Zaken 2013). Dit zijn naast armoedevermindering en duurzame economische ontwikkeling ook handel. De minister voor OS wordt minister voor handel en OS. Om ruimte te maken voor internationale klimaatfinanciering worden de budgetten voor goed bestuur, onderwijs en ook milieu in ontwikkelingslanden versneld afgebouwd.

Het kabinet Rutte 3 formuleert vier doelstellingen voor handel en OS: voorkómen van conflict en instabiliteit, verminderen van armoede en ongelijkheid, bevorderen van duurzame inclusieve groei en klimaatactie, en versterken van het internationale verdienvermogen van Nederland (Ministerie van Buitenlandse Zaken 2018). De eerste twee doelstellingen betekenen een verschuiving in landenkeuze naar landen in de Sahel, de hoorn van Afrika en het Midden Oosten en Noord Afrika. De gedachte is dat armoede, conflict, terreur, klimaatverandering, bevolkingsgroei en migratie met elkaar samenhangen en dat activiteiten gericht op armoedevermindering, stabiliteit en groei kunnen helpen om de migratie uit deze gebieden te verminderen.

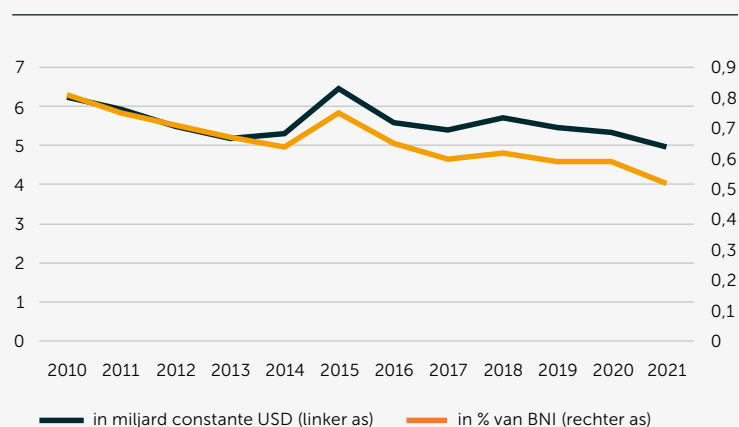
Vóór 2010 waren duurzame economische ontwikkeling en armoedebestrijding de hoofddoelen voor OS, met wisselende accenten tussen deze twee. Andere beleidsterreinen zoals handel, klimaat, migratie, belastingverdragen, etc. werden beoordeeld op of ze die hoofddoelstellingen niet tegenwerkten, met andere woorden, er werd gekeken of er sprake was van “beleidscoherentie”. Maar nu is er niet meer één hoofddoel voor ontwikkelingssamenwerking. OS betekent steeds meer het in-Nederland-samenwerken-met-andere-doelen. In de praktijk wordt OS steeds meer een middel voor andere doelen, niet alleen handel, maar ook klimaat, voorkomen van migratie en voorkomen van conflict. Nederland staat daarin overigens niet alleen. Dit geldt ook voor de EU en voor veel andere bilaterale donoren (Hadfield en Lightfoot 2021; Olivieri Aldasoro en Pérez 2019).

Maar er is geen wetenschappelijk bewijs dat ontwikkelingshulp migratie kan stoppen of stabiliteit kan bevorderen. Als er al een relatie is tussen armoedevermindering in de herkomstlanden en migratie, dan is die eerder andersom: wanneer mensen méér te besteden hebben trekken ze eerder ver weg (De Haas 2007). En bovendien maken migranten vaak geld over naar achtergebleven

familie, en is de kans groot dat die overmakingen economische ontwikkeling in die landen bevorderen (Langan en Price 2021). Zürcher (2022) laat zien dat omvangrijke hulp aan Afghanistan, Mali en Zuid Soedan wel enigszins heeft bijgedragen aan rurale ontwikkeling en verbetering van onderwijs en gezondheidszorg. Maar die hulp heeft geen effect gehad op het verbeteren van het bestuur of op stabiliteit. Over handel kom ik nog te spreken.

Figuur 2. **Uitgaven Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, 2010-2021**

Bron: OESO statistieken, "Total flows by donor".

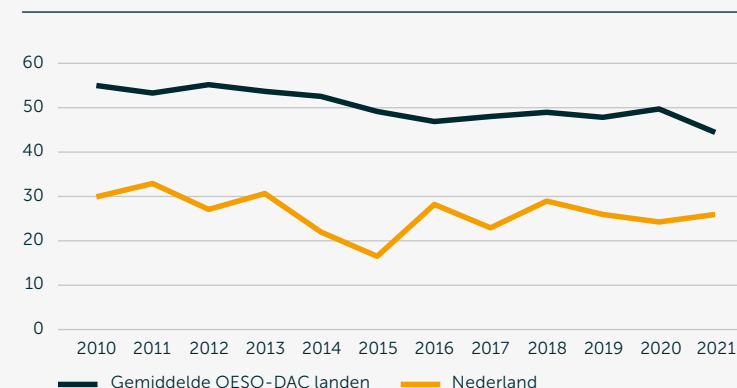
Terwijl de uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking in 2010 nog 0,8% van het BNI bedroegen, zijn ze gedaald naar 0,64% in 2014 en naar 0,50% in 2021 (figuur 2). Ook in absolute omvang was er sprake van een daling, zij het iets minder sterk. Nederland voldoet dus sinds 2013 niet meer aan de internationale norm van 0,7%. Het huidige kabinet is bezig het budget weer iets te verhogen. De bedoeling is dat het aan het eind van deze kabinetsperiode op 0,65% komt (Ministerie van Buitenlandse Zaken 2022: 30).

Van het totale budget gaat jaarlijks zo'n 25-30% naar multilaterale organisaties inclusief de EU. Dit zijn de bijdragen aan de organisaties zelf, en dat gebeurt meestal op basis van meerjarige afspraken. Daarnaast gaat er een jaarlijks wisselend bedrag naar speciale trustfondsen beheerd door multilaterale organisaties, meestal de Wereldbank, maar de laatste tijd ook de EU. Wat

overblijft is de bilaterale hulp, dus in principe de hulp van de Nederlandse overheid aan ontwikkelingslanden. Een deel van dit budget wordt besteed via NGO's (niet gouvernementele organisaties) en, via uitvoeringsorganisaties als RVO (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland), FMO (Financierings-maatschappij voor Ontwikkelingslanden) en vele anderen, door het bedrijfsleven. Het aandeel hiervan is moeilijk uit de OESO cijfers te halen. Volgens de afspraken van de OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) mogen de kosten voor de opvang van vluchtelingen gedurende hun eerste jaar in Nederland meetellen, als ook een deel van de administratiekosten. Dit betreft respectievelijk gemiddeld 15 en 8,5% van het bilaterale budget over de laatste 12 jaar.

Om een beter inzicht te krijgen in wat nu eigenlijk in ontvangende landen wordt besteed, en waar ontvangende landen ook zeggenschap over zouden kunnen hebben, heeft de OESO het concept "op land-niveau programmeerbare hulp" (country programmable aid, CPA) ontwikkeld. Daarbij worden alle stromen die onvoorspelbaar zijn (zoals noodhulp en schuldverlichting), die geen overdracht naar het ontvangende land behelzen (zoals opvang vluchtelingen), en die gewoonlijk niet besproken worden tussen donor en ontvangend land (zoals geld naar internationale NGO's) afgetrokken van de bilaterale hulp. Die CPA is voor Nederland relatief laag, met 26% in 2021, en veel lager dan van andere donoren (figuur 3).

Figuur 3. **Aandeel op land-niveau programmeerbare hulp (CPA) in totale bilaterale hulp, Nederland vergeleken met OESO-DAC landen**

Bron: OESO statistieken, Total flows by donor

Het aandeel van wat we in Nederland noemen gedelegeerde budgetten, dus budgetten die door ambassades in de ontwikkelingslanden kunnen worden besteed, is slechts 10% tot 15%.³ Dit betekent dat er heel weinig ruimte is voor ontwikkelingsamenwerking die vanuit de vraag van ontvangende landen wordt gestuurd. Ook wordt er op deze manier weinig gebruik gemaakt van lokale systemen voor begroting en uitvoering. Het rapport van de periodieke visitatie door de OESO spreekt van een gefragmenteerd programma, waarbij Nederlandse ambassades vaak geen idee hebben van wat er in hun land aan Nederlandse ontwikkelingsamenwerking wordt besteed (OECD-DAC 2017). Kortom, Nederland voldoet nauwelijks meer aan de principes van de Verklaring van Parijs.

Nederland geeft ook geen begrotingssteun meer, en probeert de begrotingssteun van de EU zodanig te beïnvloeden dat de EU méér de nadruk legt op mensenrechten, de rechtsstaat, en bestrijding van corruptie (Ministerie van Buitenlandse Zaken 2022:39) – juist die later toegevoegde aspecten van begrotingssteun die niet werkten. De nota's vermelden niks over hulp voor sociale beschermingsprogramma's. Kennelijk hebben die weinig prioriteit. Uit andere bronnen blijkt dat Nederland hier in een paar landen in bescheiden mate aan bijdraagt, bij voorbeeld in Ethiopië (Kaag 2018) en Mozambique (Posthumus 2022).

Hulp en handel

In 2022 kwam de Directie Internationaal Onderzoek en Beleidsevaluatie (IOB) van het ministerie van Buitenlandse Zaken met de beleidsdoorlichting van artikel 1, "Duurzame economische ontwikkeling, handel en investeringen" van de begroting voor buitenlandse handel en OS (Kamstra et al. 2022). De auteurs constateren dat er geen duidelijke theorie was geformuleerd over hoe hulp en handel samenhangen en hoe er coherentie en synergie tussen hulp en handel tot stand kan komen. Op basis van enkele ideeën uit de beleidsnota's en door middel van focusgroep discussies met betrokkenen hebben ze zelf een beleidstheorie over die samenhang opgesteld, inclusief de bijbehorende assumpties. Dat zijn dus veronderstellingen waaraan voldaan moet zijn om het beleid te kunnen laten slagen. Ik neem enkele van die assumpties graag onder de loep.

De basisgedachte was dat hulp en handel elkaar kunnen versterken. Dit idee rijst inderdaad op uit de verschillende beleidsnota's. De nota 'Wat de wereld verdient' uit 2013 schrijft dat de Nederlandse handel nog teveel gericht is op de

---

³ 10% volgens OECD-DAC (2017: 18) en 15% volgens Ruben (2022: 44).

landen dichtbij, en dat er dus enorme kansen liggen in landen ver weg (Ministerie van Buitenlandse Zaken 2013: 5). De meest recente beleidsnota stelt dat meer handel tussen ontwikkelingslanden en Nederland goed is voor die landen en ook goed voor het Nederlandse bedrijfsleven (Ministerie van Buitenlandse Zaken 2022: 2).

Handel wordt hier dus als doel gezien, waar zowel ontwikkelingslanden als Nederland baat bij hebben. Maar het belang van handel voor duurzame economische groei en ontwikkeling wordt vaak zwaar overdreven. Zoals professor Hans Linneman al schreef in zijn afscheidsrede, in 1992, is het onduidelijk of export tot economische groei leidt, en de causaliteit zou ook goed andersom kunnen liggen. Handel is hoogstens een hulpje voor ontwikkeling, geen motor (Linnemann 1992). Het bevorderen van exporten uit ontwikkelingslanden is gebaat bij lage kosten, dus lage lonen. Dat hoeft juist geen ontwikkeling te betekenen. Voor duurzame economische groei is het belangrijk dat ontwikkelingslanden productiecapaciteit ontwikkelen; dat ze niet alleen onbewerkte producten exporteren maar die ook zelf eerst verwerken.

Voor Nederland is de aanbeveling om meer te exporteren naar landen ver weg ook dubieus. In de eerste plaats hebben we al een enorm betalingsbalansoverschot. Dat ligt, ook na een recente neerwaartse correctie, nog steeds boven de 6% van het BBP die de Europese Commissie als maximum heeft gesteld om geen negatieve invloed uit te oefenen op de economie van Europa of de eurozone.⁴ En in de tweede plaats, gezien de enorme klimaatbelasting van vervoer per schip en door de lucht, zou het veel zinniger zijn om in Nederland te streven naar méér productie voor de eigen markt en voor de buurlanden. Kortom, het uitgangspunt dat handel tussen ontwikkelingslanden en Nederland gunstig is voor beide, is al niet valide.

In de praktijk blijkt die samenvoeging van hulp en handel tot grote dilemma's te leiden (zie ook Ruben 2014). Er was geen synergie, maar er bleken juist veel trade-offs tussen de hulpdoelstelling en de doelstelling om het verdienvermogen van het Nederlandse bedrijfsleven te bevorderen (Kamstra et al. 2022). Bedrijven bleken vooral geïnteresseerd in exporteren en investeren in de wat rijkere landen, en exporteerden liever dan dat ze investeerden. In fragiele staten wilde geen enkel bedrijf actief worden. De hulpbestedingen verschoven daarom richting midden-inkomenslanden: 50% van het totaal ging daarheen, en binnen die groep naar landen die het minder nodig hebben.

---

⁴ [Overschot op lopende rekening flink naar beneden bijgesteld \(dnb.nl\)](#)

Ook binnen landen bleek die integratie moeilijk (De Groot en Van Rijsbergen 2021). In Bangladesh focuste ontwikkelingssamenwerking bij voorbeeld op landbouwontwikkeling in arme regio's, maar was het heel moeilijk om daarbij Nederlandse bedrijven te betrekken. In Kenya was het andersom: daar probeerde de ambassade lokale veelbelovende bedrijven in de landbouw te verbinden met buitenlandse investeerders. Dat lukte wel, maar deed niks voor het verbeteren van levensomstandigheden van arme boeren.

De volgende stap in de door IOB geconstrueerde beleidstheorie is dat de samenvoeging van hulp en handel zou leiden tot meer aandacht voor ontwikkelingsdoelen in het handelsbeleid, en tot meer aandacht voor het belang van Nederlandse handel (lees: Nederlandse export) in ontwikkelingssamenwerking. Op hun beurt zouden deze twee zaken veel andere positieve effecten hebben (Kamstra et al. 2022: 55).

Op het eerste kunnen we weinig tegen hebben. Als de samenvoeging van deze twee beleidsterreinen leidt tot meer aandacht voor ontwikkelingsdoelen in het handelsbeleid, is dat uiteraard positief. Het zou kunnen betekenen dat handelsverdragen, bij voorbeeld binnen de Wereld Handels Organisatie (WHO) of van de EU meer rekening houden met ontwikkelingslanden, en dat bedrijven méér gaan doen aan maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO), ook in het buitenland.⁵ Maar dat er méér aandacht komt voor buitenlandse handel, dus export van Nederland, in ontwikkelingssamenwerking, kan alleen maar betekenen dat de binding van de hulp toeneemt. Dat betekent dat de directe kosten gewoonlijk hoger zijn, volgens schattingen zo'n 15 tot 30%. Daarbovenop zijn er nog indirecte kosten: binding beïnvloedt de keuze voor ontwikkelingsprojecten, en meestal zodanig dat er ook op langere termijn méér import vanuit de donor noodzakelijk is (Jepma 1991). En tenslotte worden door binding vaak lokale of regionale bedrijven uit de markt verdrongen (Meeks 2018).

Daarom hebben de in de OESO samenwerkende donoren al in de jaren '90 van de vorige eeuw afgesproken om de hulp aan in ieder geval de armste landen te ontbinden. Volgens officiële registraties is maar 10% van de hulp gebonden, maar feitelijk bleek uit een studie van Eurodad dat het aandeel van gebonden hulp veel hoger is. In 2016 kwam méér dan de helft van de door donoren voor hulp aangekochte goederen en diensten uit de donorlanden zelf. Voor drie grote donoren (de VS, Australië en het VK) was dit aandeel hoger dan 90%, terwijl ze

---

⁵ Dat blijkt ook enigszins het geval. Er is enige invloed geweest op het MVO beleid van de EU (Kamstra et al. 2022).

officieel in dat jaar geen gebonden hulp hadden gerapporteerd (Meeks 2018). Desondanks blijkt men te verwachten dat er door het betrekken van Nederlandse bedrijven bij OS *méér, goedkopere en duurzamere, en betere* resultaten op hulpdoelstellingen worden behaald. De betere resultaten zouden moeten komen van de inzet van Nederlandse topsectoren, en door kennisuitwisseling en innovatie. Maar de vraag is natuurlijk of die topsectoren geïnteresseerd zijn in ontwikkelingslanden, of ze echt wel zo "top" zijn in vergelijking met andere landen, en of wat zij bieden aansluit bij wat ontwikkelingslanden nodig hebben, en zo ja, of er dan wel een subsidie vanuit het hulpbudget nodig is. De goedkopere en duurzamere resultaten zouden moeten komen van een hogere efficiëntie, en van de verwachting dat bedrijven MVO zullen toepassen. Maar zoals gezegd, binding van hulp maakt de kosten juist hoger en kan ook indirecte kosten met zich meebrengen en lokale productie verdringen. Verder is het een empirische vraag of de gesubsidieerde bedrijven ook MVO zullen toepassen. Méér resultaten op de hulpdoelstelling zouden moeten komen van de mobilisatie van extra privaat kapitaal voor ontwikkelingslanden door de voorbeeldfunctie van met hulp gelden gefinancierde projecten.

Wat laten de evaluaties zien? Méér ontwikkelingsresultaten door extra mobilisatie van privaat kapitaal zijn zeker niet tot stand gekomen. Het met veel bombarie in 2013 aangekondigde "Dutch Good Growth Fund" (DGGF) waarop bedrijven een beroep kunnen doen voor (o.a.) investeringen in ontwikkelingslanden, kampt met onderbezetting vanwege gebrek aan enthousiasme bij bedrijven. Het grootste deel ervan is bedoeld om een revolverend fonds te zijn,⁶ maar projecten zijn niet altijd winstgevend. Dit betekent dat, to say the least, privaat kapitaal niet wordt gestimuleerd om soortgelijke investeringen op eigen risico te gaan doen (Kamstra et al. 2022).

De uitkomsten op goedkopere en duurzamere resultaten zijn ook niet positief. De producten en diensten van Nederland blijken relatief duur, schijft IOB, dus zijn ze niet altijd aantrekkelijk (Kamstra et al. 2022: 146). Nederlandse bedrijven die van de verschillende programma's profiteren passen niet altijd MVO toe, met als gevolg dat er soms negatieve effecten zijn op klimaat, milieu en mensen (Kamstra et al. 2022). Bedrijven die door DGGF zijn gefinancierd worden ook niet op alle aspecten van MVO gemonitord: bij voorbeeld, men kijkt niet of ze een leefbaar loon uitbetalen, en er wordt ook niet gekeken naar effecten op sociale ongelijkheid als gevolg van de investering. En die ongelijkheid nam vaak toe (ITAD 2020). Bedrijven die profiteerden van het DGGF doen vaak beslag op

---

⁶ Dat wil zeggen dat het leningen betreft die na terugbetaling weer opnieuw kunnen worden uitgezet.

schaarse hulpbronnen in de betreffende landen, zoals land en water. Ook al doen ze dit volledig legaal, dan nog verdringen ze op deze manier lokale bedrijven (Van Westen en Zoomers 2014). De lange termijn effecten van alle programma's zijn vaak niet duidelijk (Kamstra et al. 2022).

Maar het grootste probleem van het betrekken van private bedrijven bij OS is dat de additionaliteit van de geïnvesteerde middelen niet altijd duidelijk is.⁷ Oftewel, waarschijnlijk hadden bedrijven ook zonder overheidsinterventie wel geëxporteerd of geïnvesteerd (Kamstra et al. 2022).⁸ En dan is er sprake van verspilling van middelen, van extra winsten voor de betrokken bedrijven, en waarschijnlijk ook van marktverstoring: lokale bedrijven of bedrijven uit buurlanden zijn hiermee verdrongen. Volgens IOB is de additionaliteit wel wat duidelijker in de armste landen, maar in de praktijk gaan de meeste hulpmiddelen naar midden inkomenslanden. Bij het DGGF was er misschien wel additionaliteit vanuit Nederlands perspectief (investerende bedrijven namen méér risico dan ze anders zouden hebben gedaan), maar dit ging dan vaak ten koste van lokale productie en werkgelegenheid (ITAD 2020).

Daarbij is het hele beleidsterrein van handel en investeringen is ook weinig efficiënt, door de enorme hoeveelheid verschillende instrumenten die elkaar vaak ook nog overlappen.⁹ Voor sommige instrumenten blijkt er ook overlap te zijn in de doellanden met die van andere donoren. Het feit dat er vaak sprake is van onderuitputting, vooral bij DGGF maar ook bij andere, helpt ook niet mee voor de efficiëntie: per geïnvesteerde euro worden méér kosten gemaakt (Kamstra et al. 2022).

---

7 Ook een in Duitsland uitgevoerde review van 51 private sector programma's van verschillende donoren concludeert dat additionaliteit twijfelachtig is (Zu Eulenburg and Orth-Rempel 2022).

8 Exporten bleken ook weinig toegevoegde waarde in Nederland op te leveren, wat bevestigt dat handelsbevordering geen goede doelstelling is, zelfs niet vanuit een puur Nederlands perspectief.

9 Er zijn méér dan 60 instrumenten voor het bedrijfsleven (informatie van medewerker van ministerie van Buitenlandse Zaken). Overlappende instrumenten zijn bij voorbeeld DGGF (RVO) en MASSIF (FMO), FDOV en 2Scale, IDF en AEF, Agriterra en Solidaridad, 2Scale, DGP, DGGF en Agriterra (Kamstra et al. 2022: 106).

Slot

Samenwerken voor ontwikkeling is hard nodig, en de hulpmiddelen zouden naar die landen moeten gaan die ze het meest nodig hebben. De beste hulp is die waarbij machtsrelaties geen rol spelen en de ontvanger beschikkingsmacht heeft over de besteding ervan. In navolging van enkele eerdere auteurs, zoals Roger Riddell (2009) en Karel van Kesteren (2012), pleit ik voor een wereldwijd fonds dat voor deze herverdeling zorgt. Landen dragen naar draagkracht bij, en met inbreng van alle landen beslist het fonds over de toewijzing van de middelen. Binnen de EU vindt herverdeling op deze manier plaats. En net als binnen de EU ziet het fonds natuurlijk toe op de rechtmatige besteding van de middelen. Dit zou een ideaal mondiaal bestuursstelsel voor ontwikkeling zijn, en de beste garantie voor echte dekolonisatie van ontwikkelingssamenwerking. Maar ik besef ook wel dat dit niet erg realistisch is. Een goede start zou zijn om veel méér internationale klimaatmiddelen dan nu het geval is op deze manier bij elkaar te brengen en te besteden.

Als "second best" zouden Nederland en andere donoren er goed aan doen om weer méér middelen rechtstreeks te besteden in de ontvangende landen, in plaats van vrijwel alles op thematische basis "weg te zetten" bij allerlei intermediairs. En als het even kan zou een groot deel van die middelen in de vorm van begrotingssteun gegeven moeten worden. Ook kan er in veel meer landen dan nu gebeurt ondersteuning worden geboden bij het opzetten van sociale beschermingsprogramma's. Ten slotte, het combineren van hulp en handel is een onzalig idee. Zoals Tinbergen al schreef, voor effectief economisch beleid moet het aantal instrumenten gelijk zijn aan het aantal doelstellingen, wat betekent dat er bij één instrument slechts één doel moet zijn (Tinbergen 1952). Laten we in een volgend kabinet weer een minister hebben vóór ontwikkelingssamenwerking, en zónder handel.

Dankwoord

Als ik terugkijk op m'n loopbaan overheerst een gevoel van grote dankbaarheid. Ik heb bezig kunnen zijn met onderwijs aan jong volwassenen, wat altijd inspirerend is, en met onderzoek naar thema's die ik interessant vind. En ik heb vooral ook maatschappelijk relevant onderzoek kunnen doen voor organisaties als de VN, de Wereldbank, de OESO, EC, en de Nederlandse, Britse en Zweedse ontwikkelingssamenwerking. Ik heb daarvoor veel interessante reizen mogen maken en bijzondere mensen mogen ontmoeten en adviseren.

Veel mensen hebben mij als collega, co-auteur of leidinggevende geholpen met het samenwerken voor ontwikkeling; teveel om allemaal op te noemen. Maar ik maak een paar uitzonderingen. Voor mijn bij WOTRO/NWO ingediende promotievoorstel over de gemengde economie van Nicaragua was het advies van Jean Carrière van het CEDLA cruciaal, alsook het positieve advies van de vakgroep ontwikkelingseconomie aan de VU: daarvoor was de eerder genoemde Hans Linnemann verantwoordelijk, maar feitelijk was het geschreven door Jan de Groot. En voor de uitvoering ervan ben ik dank verschuldigd aan mijn promotor, Hans-Jürgen Wagener. Als deskundige in de vergelijking van economische systemen, dus westers kapitalisme versus Sovjet-stijl centrale planning, lag Nicaragua voor hem erg ver weg, maar desondanks was hij bereid mij te begeleiden. Ik ben heel blij en ook vereerd dat hij hier vandaag is.

Op cruciale momenten zijn er mensen geweest die me hebben geholpen aan een nieuwe kans terwijl de match tussen mijn kwalificaties en die baan misschien niet helemaal voor de hand lag. Toen we, Tom en ik met onze baby's van toen 2 en 0 jaar, eind 1989 moesten vluchten uit El Salvador en we in het zuiden van het land terecht kwamen, zorgde Cathrinus Jepma voor een baan bij de Open Universiteit in Heerlen. De kennis van internationale economie die ik daar opdeed maakte even later een overstap naar de Economische Faculteit van de Universiteit Maastricht mogelijk. En toen er een eind kwam aan de tijdelijke contracten die ik bij het Institute of Social Studies (ISS) in Den Haag had, was ik heel blij met de mogelijkheid om in ieder geval drie dagen per week bij Bestuurskunde in Rotterdam te kunnen gaan werken. Dat was aanvankelijk bij het kleine clubje economen onder leiding van Kees van Paridon. Ik wilde heel graag onderzoek in opdracht blijven uitvoeren dus die andere twee dagen kwamen ook wel vol. Ik ben Jan Hakvoort, toenmalig voorzitter van de afdeling, zeer dankbaar voor het snel daarna mogelijk maken van de voor mij ideale combinatie: ik mocht full-time in dienst komen bij de EUR, en moest, of beter gezegd mocht, twee dagen in de week voor m'n eigen inkomsten zorgen.

Ik heb altijd het meeste plezier beleefd aan evaluaties en onderzoek waarbij macro-economische en politieke factoren een rol spelen. En daarom ben ik

veel dank verschuldigd aan Howard White, destijds collega bij het ISS, die al een expert was in het evalueren van macro-economische steun en die mij de kans heeft gegeven zo'n expert te worden. Hij was een inspirerend voorbeeld en een ongelooflijk loyale collega. Samen met Jan Kees van Donge en enkele anderen hebben we binnen twee jaar een omvangrijke en uitdagende studie voor het Zweedse agentschap voor internationale ontwikkeling (Sida) kunnen uitvoeren, die tot een boek en verschillende artikelen heeft geleid. Daarna werd ik zelf als expert gevraagd voor evaluaties van o.a. schuldverlichting en begrotingssteun.

Sinds 2000 werk ik bij deze universiteit. Ik ben heel blij met de kansen die ik heb gekregen om mijn eigen belangstelling te volgen in mijn onderzoek, en ook met het feit dat ik ondanks die voor bestuurskunde wat excentrieke specialisatie toch bevorderd ben tot, eerst, universitair hoofddocent en later hoogleraar. Ik heb de afdeling Bestuurskunde, intussen ook gefuseerd met Sociologie, in de loop van de tijd steeds internationaler zien worden. Er kwam een eerste internationale Master in 2004 en een internationaal Bachelorprogramma in 2016. De kleine onderzoeksgroep "European and Global Governance" is vooral de laatste tijd sterk gegroeid. Ik ben blij dat ik nog een beetje deel kan uitmaken van deze groep inspirerende en aardige collega's.

Voor mij, mijn lieve zussen en broer en ook voor onze tante Friederike is het een beetje een rare dag vandaag omdat het precies twee jaar geleden is dat onze moeder overleed. Mijn moeder heeft me – na het vroeg overlijden van mijn vader – altijd enorm gestimuleerd en was hier natuurlijk graag nog bij geweest. Maar ze had dit vast een goede invulling van haar sterfdag gevonden. We denken aan haar.

Lieve dochters, Susanne en Wieteke. Jullie hebben niet altijd de voordelen ondervonden van de drukke loopbanen van jullie ouders. Met ups en downs hebben jullie je eigen weg gevonden. Ik dank jullie voor jullie liefde en solidariteit door de jaren heen. Het is heel fijn om bij jullie levens betrokken te zijn, en ook bij die van schoonzoon Durgesh en kleindochters Maia en Asmita.

Liefste Tom, al 44 jaar delen we lief en leed, en ook een passie voor hard werken. Ik ben je heel dankbaar voor je steun, je liefde en je flexibiliteit. Zonder die drie had ik deze carrière niet kunnen hebben. We hebben samen enorm genoten van ons werk, van onze kinderen en van onze lieve en fijne families en vrienden. Er breekt een nieuwe fase aan, waarin we méér tijd met onze families en vrienden kunnen doorbrengen, en hopelijk nog heel lang kunnen samenwerken voor de ontwikkeling van onze kleinkinderen.

Ik heb gezegd.

Referenties

- Acharya, Arnab, Lima, Ana Teresa de Fuzzo, en Mick Moore. 2006. "Proliferation and Fragmentation: Transaction Costs and the Value of Aid." *Journal of Development Studies* 42 (1) (January): 1-21.
- AIV. 2021. *Sociale Bescherming in Afrika*. Den Haag: Adviesraad Internationale Vraagstukken, Commissie Ontwikkelingssamenwerking.
- Arndt, Channing, Sam Jones, en Finn Tarp. 2015. "Assessing Foreign Aid's Long Run Contribution to Growth and Development." *World Development* 69 (5): 6-18.
- Barrientos, Armando. 2013. *Inequality, Poverty, and Antipoverty Transfers*. Manchester: Brooks World Poverty Institute, University of Manchester.
- Barro, Robert J. en Jong-Wha Lee. 2005. "IMF Programs: Who is Chosen and what are the Effects?" *Journal of Monetary Economics* 52 (7) (October): 1245-1269.
- Brown, Stephen. 2020. "The Rise and Fall of the Aid Effectiveness Norm." *The European Journal of Development Research* 32 (4): 1230-1248.
- Chancel, Lucas, Philipp Bothe, en Tancredè Voituriez. 2023. *Climate Inequality Report 2023: World Inequality Lab Study 2023/1*.
- Cornia, Giovanni, Richard Jolly, en Frances Stewart, eds. 1987. *Adjustment with a Human Face: Protecting the Vulnerable and Promoting Growth*. Oxford: Clarendon Press.
- De Groot, Martine en Bart Van Rijsbergen. 2021. *Coherence Or Co-Existence? A Study on the Implementation of the Aid, Trade and Investment Agenda in Three Partner Countries: Bangladesh, Ethiopia and Kenya*. Den Haag: IOB (Directie Internationaal Onderzoek en Beleidsevaluatie), Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- De Haas Hein. 2007. "Turning the Tide? Why Development Will Not Stop Migration." *Development and Change* 38 (5) (September): 819-841.
- Dijkstra, Geske. 2018. *Budget Support, Poverty and Corruption: A Review of the Evidence*. Stockholm: EBA (Expert Group for Aid Studies), Sweden. Report 2018:04.
- Dijkstra, Geske. 2002. "The Effectiveness of Policy Conditionality: Eight Country Experiences." *Development and Change* 33 (2) (April): 307-334.
- Dijkstra, Geske, Antonie De Kemp, en Denise Bergkamp. 2012. *Begrotingssteun: Resultaten Onder Voorwaarden; Doorlichting Van Een Instrument*. Den Haag: IOB (Directie Internationaal Onderzoek en Beleidsevaluatie), Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- Hadfield Amelia en Simon Lightfoot. 2021. "Shifting Priorities of the EU as a Development Actor: Context and Consequences." *Global Affairs* 7 (4) (0808): 487-504.
- Hanlon, Joseph, Armando Barrientos, en David Hulme. 2010. *Just Give Money to the Poor*. Sterling, US: Kumarian Press.

- Hickel, Jason. 2021. *Less is More: How Degrowth Will Save the World*. Windmill Books.
- High Level Forum. 2005. *Paris Declaration on Aid Effectiveness*. Paris: OECD-DAC.
- ITAD. 2020. *Evaluation of the Dutch Good Growth Fund: Final Report*.
- Jepma, C. J. 1991. *The Tying of Aid*. Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Kaag, Sigrid. 2018. *Appreciatie van het Rapport 'Transitie en Inclusieve Ontwikkeling in Sub-Sahara Afrika' Van de Directie IOB [Kamerbrief]*.
- Kamstra, Jelmer, Alexander Otgaar, Michelle Homans, en Peter Henk Eshuis. 2022. *Gedeelde Belangen, Wederzijds Profijt? Beleidsdoorlichting BHOS-Begroting Art. 1. Eindrapport*. Den Haag: IOB (Directie Internationaal Onderzoek en Beleidsevaluatie), Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- Killick, Tony, Ramani Gunatilaka, en Ana Marr. 1998. *Aid and the Political Economy of Policy Change*. London/New York: Routledge.
- Knack, Stephen en Aminur Rahman. 2007. "Donor Fragmentation and Bureaucratic Quality in Aid Recipients." *Journal of Development Economics* 83 (1) (January): 176-197.
- Langan Mark en Sophia Price. 2021. "Migration, Development and EU Free Trade Deals: The Paradox of Economic Partnership Agreements as a Push Factor for Migration." *Global Affairs* 7 (4) (0808): 505-521.
- Lieshout, Peter van, Robert Went, en Monique Kremer. 2010. *Less Pretension, More Ambition: Development Policy in Times of Globalization*. Den Haag en Amsterdam: WRR (Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid) en Amsterdam University Press.
- Linnemann, Hans. 1992. *Internationale handel en economische groei in ontwikkelingslanden*. Amsterdam: VU Boekhandel/Uitgeverij.
- Meeks, Polly. 2018. *Development, Untied: Unleashing the Catalytic Power of Official Development Assistance through Renewed Action on Untying*. Eurodad (European Network on Debt and Development).
- Ministerie van Buitenlandse Zaken. 2022. *Doen Waar Nederland Goed in is: Strategie Voor Buitenlandse Handel & Ontwikkelingssamenwerking*. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken. 2018. *Investeren in Perspectief: Goed Voor De Wereld, Goed Voor Nederland*. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken. 2013. *Wat De Wereld Verdient: Een Nieuwe Agenda Voor Hulp, Handel En Investeren*. Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- OECD-DAC. 2017. *Development Co-Operation Peer Review: The Netherlands*. Parijs: OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling).

- Olivié Aldasoro, Iliana en Aitor Pérez. 2019. "Solidarity and Security in the EU Discourse on Aid." in *Aid Power and Politics*, red. Iliana Olivé Aldasoro en Aitor Pérez, 179-196. Milton: Routledge.
- Omlo, Jurriaan, Ahmet Kaya, Saloua Charif, Ewout Butter, Mayke Kromhout, en Kiran Ramlakhan. 2022. *Racisme Bij Het Ministerie Van Buitenlandse Zaken: Een Verkennend Onderzoek*.
- Partos. 2022. *Future Brief on the Decolonisation of Development Cooperation - Part 2*: Partos.
- Posthumus, Bram. 2022. "They Work Marvellously Well." *Vice Versa Include Special*, Summer 2022, 16-19.
- Przeworski, Adam en James Raymond Vreeland. 2000. "The Effect of IMF Programs on Economic Growth." *Journal of Development Economics* 62: 385-421.
- Raworth, Kate. 2017. *Donut Economie: In Zeven Stappen Naar Een Economie Voor De 21e Eeuw* Nieuw Amsterdam.
- Riddell, Roger C. 2009. "Does Foreign Aid Work?" In *Doing Good Or Doing Better: Development Policies in a Globalizing World*, red. Monique Kremer, Peter van Lieshout en Robert Went, 47-79. The Hague/Amsterdam: WRR/Amsterdam University Press.
- Rosenthal, U. en H. P. M. Knapen. 2010. *Basisbrief Ontwikkelingssamenwerking [Kamerbrief]*. Den Haag.
- Ruben, Ruerd. 2014. "De Ambivalente relatie tussen handel en hulp: Twee vliegen in één klap?" In *Hoe Nu Verder? 65 Jaar Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking*, red. Stefan Verwer, Lau Schulpen en Ruerd Ruben, 116-125. Arnhem: LM Publishers.
- Ruben, Ruerd. 2022. "Ambivalenties in de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking: Spanningen tussen beleid, organisatie en uitvoering." *Bestuurskunde* (4): 39-49. doi:10.5553/Bk/092733872022031004004.
- Sumner, Andy en Jonathan Glennie. 2015. "Growth, Poverty and Development Assistance: When does foreign aid work?" *Global Policy* 6 (3): 201-211.
- Tinbergen, Jan. 1952. *On the Theory of Economic Policy*. Amsterdam: North Holland.
- UN Global Crisis Response Group on Food, Energy and Finance. 2022. *Global Impact of the War in Ukraine: Billions of People Face the Greatest Cost-of-Living Crisis in a Generation [Brief no 2]*.
- Van Kesteren, Karel. 2012. "Blokades bij donoren tegen samenwerking en afstemming." In *De Hulp Voorbij? Op Zoek Naar Internationale Samenwerking*, red. Rob Visser, Lau Schulpen en Willem Elbers, 97-110. Amsterdam: KIT Publishers.

- Van Westen, Guus en Annelies Zoomers. 2014. "Hulp en Handel: Over verantwoord ondernemen en duurzame ontwikkeling in Azië, Afrika en Latijns Amerika." In *Hoe Nu Verder? 65 Jaar Nederlandse Ontwikkelingssamenwerking*, red. Stefan Verwer, Lau Schulpen en Ruerd Ruben, 126-137. Arnhem: LM Publishers.
- Wood, B., J. Betts, F. Etta, J. Gayfer, D. Kabell, N. Ngwira, F. Sagasti, en M. Samaranyake. 2011. *The Evaluation of the Paris Declaration: Final Report*. Copenhagen.
- Zu Eulenburg, Amélie en Magdalena Orth-Rempel. 2022. *The Effectiveness of Engaging the Private Sector in Development Co-Operation: Results from an Evaluation Synthesis Conducted by Deval*. DEval, German Institute for Development Evaluation.
- Zürcher, Christoph. 2022. *Evidence on Aid (in)Effectiveness in Highly Fragile States: A Synthesis of Three Systematic Reviews of Aid to Afghanistan, Mali and South Sudan, 2008-2021*: UNU-WIDER (United Nations University World Institute for Development Economics Research).

Geske Dijkstra (1956) neemt afscheid als hoogleraar Bestuur en Mondiale Ontwikkeling (Governance and Global Development) aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Ze studeerde sociologie en economie aan de Rijksuniversiteit Groningen en promoveerde in 1988 aan die universiteit op een proefschrift over de gemengde economie van Nicaragua. In de jaren '80 woonde en werkte ze enkele jaren in Midden Amerika. Daarna bekleedde ze posities bij de Open Universiteit, de Universiteit Maastricht en het Institute of Social Studies in Den Haag. Vanaf 2000 is ze verbonden geweest aan de afdeling Bestuurskunde (nu Departement Bestuurskunde en Sociologie) van ESSB. Ze heeft altijd onderwijs en onderzoek gecombineerd met het uitvoeren van studies en evaluaties voor organisaties in de ontwikkelingssamenwerking. Ze heeft acht boeken en een groot aantal artikelen in wetenschappelijke tijdschriften gepubliceerd. Sinds 2011 is ze 'associate editor' van *Feminist Economics*.

Deze rede betoogt dat het nog steeds hard nodig is dat rijke en arme landen samenwerken voor ontwikkeling. De middelen voor ontwikkelingssamenwerking zouden naar die landen moeten gaan die ze het hardst nodig hebben. En de hulp werkt het beste als de ontvanger zeggenschap heeft over de besteding ervan en zelf de uitvoering ter hand kan nemen.

Het grootste deel van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking wordt echter bepaald en uitbesteed in Nederland zelf, waardoor er geen sprake is van samenwerken met ontvangende overheden of met andere donoren. Nederland, en ook veel andere westerse donoren, gebruiken ontwikkelingssamenwerking steeds meer als middel voor het bereiken van andere doelen, al is daarvoor geen wetenschappelijke basis. Dit geldt in het bijzonder voor de combinatie hulp en handel. Het adagium "Doen waar Nederland goed in is" gaat lijnrecht in tegen wetenschappelijke inzichten over effectieve hulp. Het combineren van hulp en handel doet sterk afbreuk aan de relevantie, de effectiviteit en de efficiëntie van ontwikkelingssamenwerking.

Erasmus Universiteit Rotterdam
Erasmus School of Social and Behavioural Sciences
Departement Bestuurskunde en Sociologie
Burgemeester Oudlaan 50
3062 PA Rotterdam
T 010 408 2135
E office.dpas@essb.eur.nl
W www.eur.nl/essb
Isbn 978-90-75289-69-5